

VOJNA KATASTROFA

Proglašenjem maloletnog Petra II Karađorđevića za kralja i obaranjem namesništva, oktroisani ustav je pretrpeo još jednu reviziju. Nova vlada je simbolizovala navodno jedinstvo Jugoslavije, imajući u svome sastavu prvake glavnih građanskih partija i dva generala. Ona je, međutim, ispoljila nemoć, neodlučnost i strah. Deo mlađih zaverenika, uglavnom vojnih lica, nezadovoljan sastavom vlade iz redova starih, kompromitovanih političara, čak je pomišljao na nov udar, „revoluciju u revoluciji“, kako se kasnije pisalo. Slovenački predstavnici u Vladi Fran Kulovec i Miho Krek su 5. aprila 1941. preko Poslanstva Slovačke u Beogradu nudili Trećem Rajhu izdvajanje Slovenije iz sastava Kraljevine Jugoslavije pod uslovom da se garantuje integritet tako izdvojene Slovenije. Ova separatistička inicijativa ostala je kao svedočanstvo neverice u odbranu, promene strane u poslednjem trenutku u ime užeg nacionalnog interesa shvaćenog u građanskom smislu reči i kao izraz predosećanja da je Hitler i Sloveniji namenio podelu između Nemaca i njihovih saveznika, a pre svega samoljubivog shvatanja u kritičkom trenutku da je „košulja bliža od gunja“. Izdaja se mešala s defetizmom, a dugo pripremani separatizam s egoističkim pretpostavljanjem nacionalnih interesa zajedničkim. Kulovec i Maček istupili su za mir s Nemačkom po svaku cenu, sem u slučaju da Nemačka napadne Jugoslaviju, iako nisu prihvatili osovinu. Nijedan ministar nije javno tražio da Jugoslavija otkaže Trojni pakt, mada je na zatvorenim sednicama vlade bilo takvih zahteva. Simović je računao da će uveravanjem Nemaca i Italijana u svoju lojalnost dobiti u vremenu, što je bilo više nego iluzorno. Novi predsednik vlade se nemačkom poslaniku Viktoru fon Herenu predstavljao kao prijatelj Nemačke i maršala Geringa, a puč tumačio kao unutrašnjopolitički događaj. Cirkular ministra inostranih po-

slova Momčila Ninčića, upućen jugoslovenskim diplomatskim predstavništvima, polazio je od načela poštovanja međunarodnih ugovora, pa prema tome i bečkog Protokola od 25. marta. Šef jugoslovenske diplomatije uveravao je Rim i Berlin da Jugoslavija želi da s njima održi dobre odnose. Istovremeno, isticao je da ona neće dozvoliti da bude uvučena u oružani sukob. Vlada Kraljevine Jugoslavije izražavala je spremnost da Nemačkoj učini sve ustupke koji bi bili u skladu s jugoslovenskom nacionalnom časću.

Pred neizbežnim ratom, vodeći politički krugovi su ostali usamljeni, strahujući od nastupajućih posledica, Hitlerove odmazde, od pretnje separatističkim akcijama, nezadovoljstva nacionalno sukobljenih buržoazija, podele vladajućih snaga na proosovinske i anglosaksonske, potencijalnih revizionističkih zahteva Bugarske i Mađarske, ponašanja nemačke narodnosne grupe i ostalih nacionalnih manjina — a na drugoj strani od revolta masa, s kojima su se suočili u događajima pre i posle obaranja namesničkog režima i vlade Cvetković-Maček. Tražiti *modus vivendi* s osovinom posle 27. marta, ma i u smislu odlaganja događaja, bilo je isto što i zavaravati se da ono što se zbilo u Beogradu neće dovesti do neposrednog vojnog odgovora fašističkih sila.

Na 27. mart Hitler je reagovao krajnje odlučno, bez oklevanja, s mržnjom, nameran da kazni vinovnike puča. Prevrat u Beogradu Hitler je dočekao u stanju bezgraničnog besa, ozlojeđenosti i osvetoljubivosti. Bio je ne samo iznenađen već i duboko ogorčen. Kada je saznao za događaj verovao je da je reč o šali. Ribentrop kaže da je bio pogođen „u sam živac“, da je „dobio napad grčevitog besa“ od kojeg se „trenutno gubi moć razmišljanja“. Ali, i kada ga je prošla ljutnja ocenjivao je obaranje vlade Cvetković-Maček kao „grom iz vedra neba“. Verovao je, kao što su ga obavestavali i nemački diplomati, da su događaji u Beogradu imali izrazito srpsko obeležje. U poduhvat kažnjavanja unosio je i lični bes i srbofobiju, nasleđenu iz prvog svetskog rata, kao i želju da obezbedi mir u pozadini i nadoknadi izgubljeno vreme za predviđeni napad na Sovjetski Savez. Hitler nije mogao da ostavi na miru vladu koja je, za njegove pojmove, bezobzirno odbacila Trojni pakt, a uz to je nepouzdana, sastavljena od britanskih pristalica i vezana za Veliku Britaniju, i koja bi mogla u povoljnoj situaciji da se poveže s Grcima i obrazuje južni evropski front, omogućavajući

Britancima da ostanu na kontinentu. Za njega je bilo sasvim nevažno što ova vlada nije formalno istupila iz pakta i što je izrazila spremnost da bude lojalna.

Posle donošenja odluke za napad na Jugoslaviju Hitler je sazvao konferenciju svojih najbližih saradnika kojoj su, između ostalih, prisustvovali vrhovni komandant vazduhoplovstva maršal Rajha Gering, šef Štaba Vrhovne komande oružanih snaga general-feldmaršal Vilhelm Kajtel, šef Operativnog odeljenja Vrhovne komande oružanih snaga general-pukovnik Alfred Jodl; nešto kasnije su im se pridružili ministri spoljnih poslova Ribentrop, vrhovni komandant kopnene vojske general-feldmaršal Brauhič, šef Generalštaba kopnene vojske general-pukovnik Haider i drugi. Vođa Rajha je izjavio da je od naročitog političkog značaja da se na Jugoslaviju udari „nemilosrdnom žestinom i da se vojnički poraz ostvari munjevitom brzinom". Smatrao je da će time Turska biti zaplašena, kao i da će prilikom nemačkog napada „Hrvati stupiti na našu stranu". Odlučeno je da se početak akcije „Barbarosa" odloži za četiri nedelje, a kasnije za pet nedelja (od 15. maja do 22. juna). Zanimljivo je da je šifra nosila ime nemačkog cara koji se vodeći krstaše na Istok udavio u jednoj reci. Ironični među istoričarima se pitaju je li Hitler znao kako je završio Fridrih Barbarosa? Operacija „Marita" je trebalo da otpočne što ranije i s ograničenim ciljem da se osvoji grčka Trakija i Solunsko polje; zatim da se južno od Sofije nadire u pravcu Niša, i dalje ka Beogradu u koordinaciji s nadiranjem jačih nemačkih snaga s prostora oko Graca i Klagenfurta (Celovca) u jugoistočnom pravcu, s ciljem razbijanja Jugoslovenske vojske. Od Italijana se zahtevalo da obustave ofanzivne operacije u Albaniji, koje su i inače u martu 1941. bile neuspešne, a da iz Istre sa armijom „Po" osiguravaju nemački desni bok. Vazduhoplovstvu je namenjeno da uzastopnim napadima razori glavni grad Beograd. Iz ovoga se vidi da su Nemci imali ratni plan protiv Jugoslavije ukoliko ne pristupi Trojnom paktu, ali da ih je situacija zatekla bez konačno razrađenih operacijskih planova. Nemci su planirali da se Jugoslovenska vojska napadne na nekoliko najvažnijih mesta, razdvoji i onemogući jedinstveno komandovanje, a na drugoj strani spreči povezivanje Jugoslovenske vojske s Grcima i Britancima i odstupanje u planine odakle se mogla nastaviti borba gerilskog karaktera. Zbog transporta nafte iz Rumunije

preduzete su mere da se odmah zauzme Đerdap i spreči njegovo razaranje. Neposredno po završetku ove konferencije, Operativno odeljenje nemačke Vrhovne komande izradilo je Direktivu br. 25. za napad na Jugoslaviju (ili Hitlerov plan 25 protiv Jugoslavije).

Prema Hitlerovom viđenju, smena u Beogradu je neposredno dovela u pitanje nemački prestiž i nanosila uvredu Trećem Rajhu. Prevrat u Beogradu je za Berlin predstavljao *casus belli*. Hitler nije ni pomišljao da prihvati usamljene procene nemačkih diplomata da beogradski događaji ne ugrožavaju dotadašnju liniju jugoslovenske spoljne politike, procene diplomata sklonih da obaranje kneza i vlade tumače kao „tipičan srbijanski vojni puč“, uperen prvenstveno protiv nosilaca namesničkog režima, kojima „fanatazirane srpske patriote“ nisu mogle oprostiti potpisivanje u Beču tajnih klauzula ponižavajućih za Jugoslaviju. Ignorisana su i Simović-Ninčićeva uverenja diplomatskim kanalima o lojalnosti Beograda Berlinu i Rimu, naglašavanjem činjenice da Jugoslavija nije raskinula svoje obaveze i da ostaje verna načelu poštovanja međudržavnih ugovora, te da puč ima pre svega unutrašnjopolitičke pobude.

Da bi izbegao stvaranje novog solunskog fronta, Hitler je odlučio da brzo slomi jugoslovenski otpor, spreči sjedinjavanje jugoslovenske i grčke vojske i baci u more britanski ekspedicioni korpus.

O svojim namerama obavestio je Italiju, Mađarsku i Bugarsku, računajući na njihovu pomoć u razbijanju Jugoslavije kao države. Pored korišćenja nacionalnih suprotnosti, ionako zategnutih i kriznih uoči aprilskog rata, Nemačka je u razbijanju Jugoslavije podržavala i revizionističke zemlje da isprave „nepravde“ Trijanonskog i Nejskog mirovnog ugovora. Na Mađarsku i Bugarsku posebno se računalo u razbijanju jugoslovenske države, „prožete“ kao što se isticalo, jakim nemačkim, mađarskim i bugarskim narodnosnim delovima, s tim što su se pod ovim poslednjim razumevali Makedonci. Jugoslovensko-mađarski pakt o večnom prijateljstvu, čije je zaključivanje izgleda požurivao Hitler, nastojeći da Jugoslaviju privuče na svoju stranu mirnim putem, označio je prvi put 1918. zvanično mađarsko odricanje od teritorijalnih pretenzija prema svom južnom susedu. Pal Teleki je 30. marta konsultovao britansku i američku vladu o eventualnim posledicama ulaska Mađarske u rat protiv Jugoslavije, na što je dobio telegramske odgovore.

mađarskog poslanika u Londonu Đerđa Barca, 2. aprila, u kome je stajalo da će Velika Britanija prekinuti diplomatske odnose s Mađarskom ako ona bude pretvorena u bazu za napad na Jugoslaviju. Istovremeno mu je javljeno da bi čitav anglosaksonski svet kršenje Ugovora o večnom prijateljstvu sa Jugoslavijom smatrao „zločinačkim napadom". U nervnom rastrojstvu Teleki je 3. aprila 1941. izvršio samoubistvo. U oproštajnom pismu Miklošu Hortiju Teleki govori o pogaženoj reči zbog kukavičluka, i sramoti nanetoj poštenju naroda. „Stali smo", stoji u tom pismu, „na stranu nitkova, . . . bićemo lešinari! Najprljavija nacija. Nisam te sprečio. Kriv sam."

Bugarska nije htela da učestvuje u ratu protiv Kraljevine Jugoslavije zbog stava Turske, ali je pretvorena u bazu za napad Nemačke na Jugoslaviju i Grčku. Ovakav stav je odgovarao i Hitleru zainteresovanom „da se ne poremeti ravnoteža između Bugarske i Turske zbog obostrane neintervencije", upravo zbog toga „da ne bi dao ni najmanji povod Turskoj za neku eventualnu nepoželjnu inicijativu, ali joj je dao (Bugarskoj — B.P.) zadatak da bude u pripravnosti prema turskoj granici". Rumuniji je bila namenjena preventivna uloga prema SSSR-u, a njena teritorija je bila takođe korišćena za napad na Jugoslaviju. Bugarskoj i Mađarskoj stavljeni su u izgled teritorijalni dobici u Vojvodini i Makedoniji.

Hitler i Musolini uzdali su se, takođe, u pomoć separatističkih i drugih snaga pete kolone. Musolini je upozorio Hitlera da vodi računa ne samo o bugarskoj i mađarskoj saradnji nego i o Paveliću. Duće je 28. marta 1941. primio Pavelića u privatnoj vili „Torlonia" i obećao ustaškom vođi da će priznati njegovu vladu u Hrvatskoj, dok je „poglavnik" potvrdio svoje obaveze prema Italiji. Na osnovu uputstava Gebelsovog ministarstva propagande, nemačka štampa je instruisana da optužuje Srbe za progon manjina, da napada „srpsku vladu" što huška „plutokrate" protiv Nemačke i stvara koncentracione logore za folksdojčere; da jače ističe antisrpska osećanja Hrvata, itd. U direktivi feldmaršala Vilhelma fon Kajtela, načelnika nemačke Vrhovne komande (OKW), o pripremanju napada na Jugoslaviju, za neprijatelja je proglašena isključivo „srpska vlada", za koju je rečeno da je krivac za rat i u službi Velike Britanije. Nemci su podjarivali nacionalne strasti u Jugoslaviji, stavljajući do znanja da njihova vojska ne dolazi kao neprijatelj Hrvata, Bosanaca i Makedonaca, već želi da ih zaštititi sprečavajući

„srpske šoviniste" da ih bace u rat za britanske interese. Nemački opunomoćenici Valter Maletke i Edmund Vezemajer imali su zadatak da ubede Mačeka da izdvoji Hrvatsku iz sastava Jugoslavije i tako stvori ratni povod. Hitler je u dnevnoj zapovesti govorio s rasističkim prizvucima o subjektima niže vrednosti, a na drugoj strani upozoravao nemačke vojnike da ne budu manje hrabri od svojih očeva, koji su se pod feldmaršalom Makenzenom borili u jesen 1915. na srpskom tlu.

U jeku kratkotrajnih priprema za napad na Jugoslaviju fašistička propaganda je optuživala buduću žrtvu kao „britanskog štićenika", zatim oficirske zavereničke grupe već jednom navodno krive za sarajevski atentat; da je Jugoslavija izvršila opštu mobilizaciju i pretila ratom ili, kako je govorio Musolini, da je njom prošao „val nesavjesnosti i ludila". Antisrpska i protivslovenačka nota izbijala je iz nedvosmisleno prihvaćene i razvijene teze da Srbi i Slovenci nisu nikada bili prijatelji Nemačke, čime se na jednoj strani stvarala osnova za njihov izdvojeni tretman u ratu u odnosu na „Hrvate" i „Bosance" i „Bugare" (Makedonce) i posle njegovog završetka, a na drugoj strani podsticali sukobi na nacionalnoj osnovi. Jednom rečju, agresor je sebe predstavljao kao napadnutog koji se našao u stanju nužne odbrane. Krivica je pogađala najviše Srbe, kojima se pristupalo kao jezgru Jugoslavije, jednako krivim 1914. kao i 1941. godine. Nemačka je istupila kao sila koja donosi oslobođenje nesrpskim narodima i ispravlja nepravde mirovnih rešenja ustanovljenih posle prvog svetskog rata. Neobjavljeni nemački memorandum namenjen Kraljevini Jugoslaviji žigosao je „versajski diktat o miru", kojim je hrvatski i slovenački narod doveden „pod gospodstvo Srba". Beograd je, kao simbol srpske moći, ocenjivan kao „ratni dobitnik". Smernice o propagandi u aprilskom ratu feldmaršala Vilhelma fon Kajtela ponavljale su gledište o vladavini Srba nad nesrpskim narodima u vidu „bezobzirne diktature", kojoj su naročito bili izloženi Hrvati i Makedonci. Nemačkim štabovima je naređeno da naglašavaju da Nemci ne dolaze kao neprijatelji Hrvata, Bosanaca i Makedonaca, već da ih sačuvaju da na bojištu ne budu istkorišćeni od „srpskih šovinista" za engleske interese.

Hitlerova odluka od 27. marta 1941. o napadu na Kraljevinu Jugoslaviju sadržavala je i stav o uništenju Jugoslavije kao države. Po fašističkim shvatanjima uništavala se jedna veštačka tvorevina na čijim je ruševinama trebalo izgraditi „novi pore-

dak". „Faktor reda", koji se tako bučno najavljivao u sistemu novih međunarodnih odnosa fašizma, počivao je u suštini na nametanju prava jačega. Pod fikcijom o debelaciji nije se podrazumevalo samo razbijanje vojske već i deoba teritorije između Nemačke i njenih saveznica, razbijanje državnog aparata vlasti i uprave i uspostavljanje na tlu Kraljevine vazalskih režima i marionetskih državnih tvorevina.

Vojna akcija protiv Jugoslavije došla je za Treći Rajh neočekivano, iziskujući, između ostalog, forsirano prikupljanje trupa za napad. Ugrožena je realizacija plana „Marita", to jest napad na Grčku, kao i izvođenje nemačkih zamisli protiv SSSR-a.

Nemci su odranije koristili psihološku teoriju rata koja je bila sračunata na postizanje moralnog sloma pre samog rata. Hitler je govorio da „postoji vešt metod za razoružanje i savlađivanje neprijatelja bez velikog krvoprolića i baš to i predstavlja pravu težinu ratne vestine". Nemcima van Rajha je poručivao da će biti „izvidnice koje špijuniraju. Vi imate da pripremite izvesne stvari daleko pred frontom. Vaša je zadaća da kamuflirate naše vlastite pripreme za napad. Smatrajte da se nalazite kao u ratu. Za vas vredi ratni zakon. Vi ste danas možda najvažniji deo nemačkog naroda." Izda to je naredjenje za pojačani rad pete kolone u sklopu Kulturbunda. Organizacija „Jupiter" intenzivirala je skupljanje obaveštajnog materijala, počela naoružavati folksdojčere, pripremati sabotaže i diverzije, ometati koncentraciju jugoslovenskih snaga. Direktive je prenosio Obaveštajni centar u Beču. Tajne radio-stanice „Jupiter" su proradile punom parom u noći 28/29. marta 1941.

Italijanska Vrhovna komanda saopštila je komandantima vojske, vazduhoplovstva i mornarice operativne zadatke za rat protiv Jugoslavije. Prema tim zadacima italijanska vojska nalazila se u stanju odbrane na oba fronta u Albaniji: grčkom i italijanskom; na julijskom (istarskom) frontu trebalo je osigurati odbranu a kasnije razviti napad u pravcu Splita i Jajca. Vazduhoplovstvo je imalo da dejstvuje protiv jugoslovenskih pomorskih baza u Boki Kotorskoj, Splitu i Šibeniku, te da spreči britansku i grčku avijaciju da koristi jugoslovenske baze. Nemačka Vrhovna komanda obavestila je italijansku Vrhovnu komandu 5. aprila u 20^h da će vojne akcije protiv Grčke i južnog dela Jugoslavije početi u zoru 6. aprila. Centar italijanskih obaveštajnih službi nalazio se u Trstu. Ustaška tajna

radio-stanica „Vila Velebita“ učestala je od 27. marta 1941. sa svojim antijugoslovenskim emisijama.

Jugoslavija i Grčka čekale su nemački napad usamljene, ako se uzme prisustvo slabog britanskog ekspedicionog korpusa, od nekih 50.000 ljudi, na severu Grčke. Korpus je stigao iz Egipta u Grčku, iskrcavši se u Pireju i Volosu. Sastojao se iz 6. australijske i 2. novozelandske divizije, 1. brigade, dve britanske oklopne divizije i drugih pomoćnih jedinica. Štab generala Vilsona prispeo je u Atinu početkom marta 1941. Britanske snage su bile motorizovane, raspoložuci međutim vozilima prilagođenim za rat u pustinji, a ne na planinskim terenima centralne i severne Grčke. Komandant Korpusa, general Henri M. Vilson, primenjivao je proste ratne varke premeštajući ljudstvo i avione, samo da bi neprijatelj dobio utisak kako je reč o većim britanskim snagama. Velika Britanija je sama ratovala protiv Nemačke i Italije, a trupe su joj bile razbacane na mnogobrojnim tačkama u svetu. Sem otvora prema jugu, odnosno Grčkoj, Jugoslavija je bila opkoljena sa svih strana, duž čitave linije svojih granica, dugih preko 3.000 km. Sporazumom o stvaranju Banovine Hrvatske nisu bile prevaziđene nacionalne suprotnosti između srpske i hrvatske buržoazije, suprotnosti koje su preko dve decenije trovale odnose dva naroda. Napadajući Kraljevinu, Nemci i Italijani su računali na svoju obaveštajnu mrežu, folksdojčere, defetističko raspoloženje u vojsci, ustaše, podršku nacionalnih manjina i nezadovoljstvo nacionalno neravnopravnih naroda.

Jugoslovenska vojna doktrina se u celom međuratnom periodu stvarala pod uticajem francuske vojne doktrine. Na to je uticala tradicija iz prvog svetskog rata, bliske međusobne veze, školovanje u francuskim vojnim akademijama, snabdevanje francuskim naoružanjem. Jugoslovenski Glavni generalštab je sve do izbijanja Nemačke na Karavanke razvijao „ofanzivnu doktrinu manevra“, izgrađenu na iskustvima iz balkanskih i prvog svetskog rata. Generacije iz tih ratova i stečena slava srpske vojske uticali su međunarodnom orijentacijom Kraljevine na ustaljivanje doktrine koja nije odgovarala zemlji rastrzanoj unutrašnjim protivurečnostima, nerazvijenoj, sa slabim naoružanjem, bez motorizacije i sa glomaznim, nepokretnim divizijama od po 27.000 ljudi, pri tome slabe vatrene moći. Promena vojno-strategijske situacije uticala je i na promenu vojne doktrine. Generalštab je već od 1938. radio defanzivne

planove („S“, „R-40“, i „R-41“), suočen sa susedstvom Nemačke, njenom agresivnošću i ofanzivnom vojnom doktrinom Vermahta. Usvojena defanzivna doktrina polazila je od toga da se korišćenjem zemljišta i zadržavajućom odbranom, pruži što duži otpor agresoru, sačuva živa sila i odgodi rešenje rata do stvaranja povoljnijih političko-strategijskih uslova na Balkanu. Ova nesumnjivo ispravna doktrina, izvučena iz nemačkog ratnog iskustva 1939. u Poljskoj i 1940. na zapadnom frontu, nije međutim primenjena u aprilskom ratu.

Jugoslavija nije imala moderno naoružanje, avijaciju, mehanizovane jedinice, tešku artiljeriju, niti veću vojnu industriju. Jugoslovenska vojska našla se u aprilskom ratu slabo naoružana: raspolagala je jednim milionom modernih pušaka (kalibra 7,9 mm) i imala 19.000 mitraljeza, 20.000 puškomitraljeza, 50.000 raznih pištolja i revolvera, 300.000 nagaznih mina, oko 120.000 mina za rušenje i oko 7.500 artiljerijskih oruđa. Za ovo oružje je karakteristično da je poticalo s raznih strana, bilo različite proizvodnje i delom zastarelo. Municije nije bilo dovoljno (za pušku svega oko milijardu, a za artiljerijska oruđa 7,5 miliona metaka). Benzinom su se mogle zadovoljiti potrebe za 2—3 meseca rata. Snabdevanje municijom uveliko je otežavala raznovrsnost artiljerijskog oružja. Jugoslovenska armija je imala 60 zastarelih francuskih tenkova, ali i 50 modernih tenkova iste proizvodnje od 12 tona, naoružanih topom kalibra 37 mm.

Pod oružjem se 1941. nalazilo oko 600.000 vojnika. Sem superiornije ratne tehnike Osovina je imala i nadmoćnost u ljudstvu, raspolazući s 870.000 vojnika. Generalštab, je 27. marta 1941. predlagao da se objavi opšta mobilizacija, ali ga vlada nije prihvatila u strahu da mobilizacija ne bude shvaćena kao povod Nemcima za napad, kao u slučaju Poljske septembra 1939. godine. Umesto opšte mobilizacije izdato je 27. marta 1941. samo Naređenje za aktiviranje jedinica. U Naređenju Ministra vojske i mornarice, armijskog generala Bogoljuba Ilića stajalo je da se odmah aktiviraju sve trupe za zatvaranje granice, sve jedinice za osiguranje unutrašnjosti teritorije, sva pojačanja žandarmerijskih jedinica, sve posadne trupe, sve jedinice za rušenje i zaprečavanje. Predviđeno je da jedinice na prigraničnom prostoru zauzmu III, a na ostalom prostoru I stepen pripravnosti. Na sednici vlade od 3. aprila odlučeno je da se u slučaju ratnog stanja gradovi Beograd, Zagreb i

Ljubljana proglase za otvorene i nebranjene gradove. Ministarstvo vojske i mornarice je 1. aprila 1941. naredilo da se dosadašnji Štab jurišne komande sa sedištem u Novom Sadu pretvori u Štab četničke komande, sa sedištem u Kraljevu. Opšte aktiviranje, u stvari tajna mobilizacija oružane sile, naređeno je 30. marta 1941, s tim da prvi dan aktiviranja bude 3. april 1941. Aktiviranje se izvodilo po mirnodopskim propisima (slanje pozivnih spiskova redovnom poštom), tako da je nemački napad zatekao Kraljevinu u početnoj fazi mobilizacije.

Sukobljavali su se moderno naoružanje i savremena doktrina munjevitog rata sa zastarelom vojnom organizacijom, slabo naoružanom i nepripremljenom vojskom, komandnim kadrom nedoraslim za savremeni rat. Sem ratne tehnike, na ispitu se — što je bilo daleko bitnije — našlo društvo, njegovi vrhovi i komandni kadar vojske, posle žestokih nacionalnih podvajanja u međuratnom periodu i, uopšte, nezadovoljstva, moralnog rasula, političkih i socijalnih konfrontacija. Kraljevina Jugoslavija je u rat ušla i bez saveznika, jer je godinama lavirala između velikih sila vodeći neutralnu politiku. Povijala se i pred jednim i pred drugim blokom, pred unutrašnjim podelama buržoazije na prozapadni i proosovinski deo, da bi se kritičnog časa njena neutralna politika raspala kao kula od karata.

U napadu na Jugoslaviju uzele su učešće 52 nemačke, italijanske i mađarske divizije. Osovina je za dejstva iz vazduha uspela da obezbedi u svojim vazduhoplovnim bazama (u Austriji, Mađarskoj, Rumuniji, Bugarskoj, Albaniji i Italiji) ukupno 2.236 borbenih aviona (1.062 bombardera, 885 lovaca i 289 izviđača), od kojih je 1.570 bili nemačkih, a 666 italijanskih. Komanda 4. vazdušne flote nalazila se u rejonu Beča.

Nemci su napali bez objave rata. Prvog dana surovo je bombardovana „tvrđava Beograd“. Fašističke sile prodirale su s područja Nemačke (Austrije), Italije, Mađarske, Rumunije i Bugarske. U noći između 5. i 6. aprila 1941. nemačke jedinice zauzele su Sip, na Dunavu.

Glavni udar izvršen je iz dva pravca: iz reiona Klagenfurta (Celovca), Graca i Nađ Kanjiže, gde se grupisala 2. nemačka armija, sli divizija, pod komandom general-pukovnika Vilhelma fon Vajksa. Njen zadatak je bio da prodi u pravcu Zagreba, Beograda i Sarajeva. Zbog hitnosti je krenula u napad pre nego je i dovršena koncentracija svih predviđenih trupa. Nemačke jedinice ušle su 10. aprila u Zagreb, gde je, u ime

„poglavnika" Ante Pavelića proglašena Nezavisna Država Hrvatska (NDH). Proglašenje je izvršio penzionisani pukovnik Slavko Kvaternik, pod pokroviteljstvom nemačkog izaslanika Edmunda Vezemajera. Kvaternik je proglasio otcepljenje Hrvatske od Kraljevine Jugoslavije, s pozivom na volju hrvatskog naroda. Nova vlast, uspostavljena voljom šake aktivnih ustaša, uz pomoć Nemaca, prihvaćena je privremeno u narodu kao nacionalno oslobođenje, ali nije dugo trebalo da se ova iluzija raspline. Mada je prilikom razgraničenja sfera uticaja između Nemačke i Italije ova poslednja formalno dobila prvenstvo u Hrvatskoj, u stvaranju NDH odlučujuću ulogu je odigrala Nemačka, koja se ove neće faktički odreći u toku celog rata. „Poglavnik" Ante Pavelić, koji nije učestvovao u neposrednom činu stvaranja ustaške države, došao je u Zagreb iz Italije, preko Karlovca, s grupom ustaša, tek 15. aprila 1941, noću.

Razorno dejstvo ustaša osetilo se i u Ratnom vazduhoplovstvu. Uticali su na neizvršenje naređenja ili napuštanje dužnosti. Komandant 1. lovačke brigade pukovnik pilot Dragutin Rupčić nije lično rukovodio odbranom Srbije i Vojvodine; među petokolonašima u vazduhoplovstvu isticali su se: komandant 3. bombarderskog puka pukovnik Zdenko Gorjup, major Mato Čulinović, potpukovnik Leonid Bajdak, major Franjo Džal i drugi. Vladimir Kren prebegao je Nemcima neposredno pred izbijanje rata. Ustaše su izazvale pobunu u 108. pešadijskom puku u Bjelovaru. U pobuni su odlučujuću ulogu odigrali generalštabni pukovnik Franjo Nikolić, načelnik Operativnog odeljenja Prve grupe armija, Julije Makanec i Ivan Mrak, rezervni vazduhoplovni kapetan. Osmog aprila pobunjenom puku u Bjelovaru pridružio se i 40. pešadijski puk. Desetog aprila Četvrta armija se potpuno raspala.

S italijanskim trupama iz Albanije su na Kosovo i Metohiju stigli i članovi Kosovskog komiteta.

Maček, koji je napustio jugoslovensku vladu 8. aprila, preko radija je pozvao članstvo HSS 10. aprila da bude lojalno novoj vladi. S Mačekom su napustili vladu u aprilskom rasulu Josip Torbar, Bariša Smoljan i Ivan Andres. Vladu je napustio i Džafer Kulenović. Maček je svojom izjavom osigurao legitimni prenos vlasti na ustaše u trenutku dok se Jugoslavija još nalazila u ratu. Pozivom da se ustašama dà podrška Maček je, mada još potpredsednik kraljevske vlade, faktički potvrdio

separatistički čin ustaša i razbijanje Jugoslavije kao države. Odredi Građanske i Seljačke zaštite („zaštitari“) uvodili su „red“, hvatali oficire i vojnike Jugoslovenske vojske, obezbeđivali u nastalom praznom prostoru uspostavljanje ustaške vlasti. U tome su prednjačili prvaci HSS, uključujući i „narodne zastupnike“, koji su još pre rata došli pod uticaj ustaškog pokreta i njegovih separatističkih i ultranacionalističkih ideja, praktično se s njime poistovećujući.

Nemačka 12. armija, jačine 19 divizija, pod komandom feldmaršala Vilhelma fon Lista, napala je iz Bugarske, probila jugoistočni front kojim je komandovao armijski general Milan Nedić i presekla vezu između Grčke i Jugoslavije. Skoplje je palo pre Zagreba. I pored pojedinačnih primera heroizma branilaca, jugoistočni front se raspao pod prvim udarom neprijatelja. Nemačke trupe presekle su Jugoslovenskoj vojsci odstupnicu prema jugu i time je sprečile da, zajedno s Britancima i Grcima, stvori nov solunski front.

Slab otpor Jugoslovenske vojske u aprilskom ratu iznenadio je Hitlera, kome nije bila nepoznata njena trošna nacionalna kohezija i razrivenost, ali je očekivao daleko jaču odbranu u Makedoniji, to jest na pravcu njenog izvlačenja prema jugu.

General-pukovnik Aleksandar Ler komandovao je nemačkom vazdušnom flotom koja je bezobzirno bombardovala Beograd 6. aprila, sejući smrt među civilnim stanovništvom, iako je uoči aprilskog rata prestonica bila proglašena za otvoren grad. Hitler se svetio za slobodarsko ponašanje Beograđana 27. marta. Nemci su ušli u Beograd 13. aprila 1941. i organizovali defile pred zgradom Narodne skupštine. Računajući ulazak austrougarskih trupa 1914. i njihov zajednički ulazak s nemačkim 1915, bio je to treći ulazak Nemaca u Beograd u 20. veku.

Italijansko vazduhoplovstvo tuklo je jugoslovensku flotu, grupisanu uglavnom u Boki Kotorskoj; Italijani su je nakon kapitulacije zarobili, sem nekoliko brodova koji su pod zaštitom noći uspeli da se izvuku kroz Otrantski kanal. Poručnici Sergej Mašera i njegov drug iz „klase“ Milan Spasić minirali su u tivatskom zalivu ratni brod „Zagreb“ da ne bi pao u ruke italijanskim okupatorima, žrtvujući sebe.

Nemačke vazdušne snage imale su idealan, „lepezast“ položaj za napad na Kraljevinu Jugoslaviju. Komanda Luftvafe pripremila je za napad na Jugoslaviju 1.570 borbenih aviona,

kojima su se pridružile i italijanske vazdušne snage za napad u jačini od 666 aviona. Odnos snaga je bio 5:1, jer je Kraljevsko vazduhoplovstvo raspolagalo svega 481 avionom. Jugoslovensko vazduhoplovstvo izgubilo je 203 aviona na zemlji i 49 aviona u vazдушnim borbama. Komanda vazduhoplovstva je uoči aprilskog napada upozorila područne komande, ustanove i jedinice da predstoji rat i da se vazdušne snage stave u pripravno stanje. Samim tim, jugoslovensko vazduhoplovstvo je uspeo da izbegne uništenje prvog dana rata na aerodromima. Jugoslovenski piloti presretali su nemačke eskadrole i ulazili u borbe nad Beogradom i drugim gradovima i aerodromima; jugoslovenske eskadrole preduzimale su i same vazdušne napade — ma koliko simbolične — na polazne pozicije nemačkih trupa u Bugarskoj, Rumuniji, Mađarskoj, Austriji, Albaniji. Jugoslovenska avijacija je bombardovala Skadar, Lješ, Drač, Zadar (da bi se podržao predviđeni napad Jadranske divizije na grad), Pečuj, Grac, Arad. Piloti 51. lovačke grupe 6. lovačkog puka sa zemunskog aerodroma tukli su se s neuporedivo nadmoćnijim nemačkim snagama, braneći nebo Beograda. Narednik pilot lovac Đorđe Cvetković oborio je dva italijanska aviona nad Podgoricom; ostavši bez municije i benzina udario je u italijanski avion. Nad Pečujem je 7. aprila 1941. poginuo major Dobrosav Tešić s drugovima; u rejonu Segedina major Lazar Donović, komandant grupe, i drugi. Na Bliski istok uspeo su da se prebace 101 oficir vazduhoplovstva, 83 podoficira i 36 vojnika. Dvadeset dva letaća su pokušala da prelete u SSSR, ali su stradala nad teritorijom Rumunije ili morala da se spuste zbog nedostatka goriva. Jugoslovensko vazduhoplovstvo, sem pojedinačnih slučajeva izdaje, časno je izvršilo odbrane zemlje.

Hrabrost mnogih nižih oficira i vojnika kopnenih jedinica, avijacije i pomorskih snaga u aprilskom ratu, nije mogla da baci u zasenak masovno kapitulantsko držanje komandnog kadra i njegovu nacionalnu izdaju. Rat je pokazao opravdanost komunističke kritike defetizma u vojnim vrhovima i nepripremljenosti zemlje za odbranu — kako moralne, tako i tehničke. Opšta mobilizacija je proglašena tek kada je rat izbio. Vojni vrhovi su dve decenije bili zaraženi antikomunizmom, a prema Hrvatima i nacionalnim manjinama odnosili se s nepoverenjem, diskriminišući pripadnike manjina. Komandni kadar nije primenjivao modernu ratnu doktrinu, apsolutizujući francusko i srpsko vojno iskustvo iz prvog svetskog rata. Jugoslovenski

generali i drugi viši oficiri bili su demoralisani dotadašnjim uspesima Nemaca i neviđenom probojnošću njihovih tenkovskih jedinica. Izdajući dispozicije uoči rata, pojedini generali su se pozdravljali rečima „Do viđenja u zarobljeništvu“.

Uprkos opštem slomu i razornom delovanju pete kolone, te defetizmu komandanata, znatan broj jedinica Šumadijske, Bregalničke, Moravske, Topličke, Drinske, Timočke, Dunavskel Cerske, Unske, Dravske, 2. i 3. konjičke divizije pružile su snažan otpor neprijatelju. Jedinice Kosovske i Zetske divizije i Komskog odreda borile su se na tlu Albanije. Otpor su pružile i granične i posadne jedinice na jugoslovensko-italijanskoj i jugoslovensko-austrijskoj granici. Komandant 90. pešadijskog puka pukovnik Bogoslav David Mažuranić nije mogao da preboli slom, izvršivši samoubistvo, pošto je prethodnog dana pred postrojenim pukom prokleo „sve kukavice i izdajnike“. Iako je viši komandni kadar sasvim zatajio, istorija ne može — kao što kaže Velimir Terzić — da ne izdvoji časne izuzetke: divizijskog generala Milutina Nikolića, armijskog generala Jovana Neumovića, koji je kao komandant Treće armijske oblasti u Makedoniji ostao do kraja sa svojim trupama, armijskog generala Petra Nedeljkovića, komandanta 4. armije, koji je uzaludno pokušavao da ublaži tešku krizu na dravskom frontu, u Slavoniji i u pozadini fronta; brigadnog generala Milorada Majstorovića, kao komandanta Cerske divizije i druge.

Peta kolona je odmah po otpočinjanju neprijateljstava otvoreno stupila u dejstvo: pronošene su alarmantne vesti o spuštanju padobranaca, širena protivratna propaganda u jedinicama, dizane pobune ustaša i pripadnika Građanske i Seljačke zaštite HSS u jugoslovenskim pukovima, naročito posle 10. aprila. Aprilski rat se pretvarao u sliku haosa, neorganizovanosti i neponovljivog meteža; na svakom koraku nailazilo se na izdaju, defetizam i nesposobnost. Celokupna vojna organizacija je otkazivala: obaveznici nisu znali kome da se jave ili su se javljali pogrešnim komandama; mobilizacioni centri nisu funkcionisali; nije bilo oružja, municije i odeće, prihvatnih centara. Komunisti su u Zagrebu, Kragujevcu, Cetinju, Ljubljani i drugim gradovima uzalud tražili oružje od vojnih starešina da brane zemlju.

Građanska klasa Slovenije je u kratkotrajnom aprilskom ratu, osećajući strah od podele Slovenije i razbijanja njenog

nacionalnog tela, svesna nemoći kraljevske vojske i razornog rada „pete kolone“, pogotovu posle proglašenja NDH u Zagrebu, pokušavala da održi ujedinjenu Sloveniju. Slovenačke građanske stranke su u tekućem ratu nastojale da sačuvaju Sloveniju od razaranja, preseku protivakcije Nemaca za zaštitu svoje narodnosne grupe i izbegnu pretvaranje slovenačkog tla u poligon ratnih operacija. „Narodno vijeće“, obrazovano na inicijativu i pod predsedništvom Marka Natlačena, bana dravske banovine, sastavljeno od predstavnika Slovenske ljudske stranke (SLS), Jugoslovenske nacionalne stranke (JNS), Samostalne demokratske stranke (SDS), Narodne radikalne stranke i Socijalističke stranke Jugoslavije, odbilo je saradnju komunista u ovom telu smatrajući da oni ne pripadaju „priznatim političkim strankama“. Proglas Narodnog vijeća od 10. aprila 1941, dakle istog dana kada je u Zagrebu proglašena NDH, nosio je obeležje separatističkog akta osporavanjem države i vojske koje još nisu bile kapitulirale. Od Jugoslovenske vojske na teritoriji Slovenije se tražilo da se podredi Narodnom vijeću, a istovremeno naglašavalo da „Vrhovna državna vlast Kraljevine Jugoslavije ne može da deluje nad Slovenačkom“. Ban i Narodno vijeće za Sloveniju preuzeli su na njenom tlu izvršnu vrhovnu vlast i brigu nad redom i mirom do 17. aprila, kada su je predali Italijanima.

Razbivši jugoistočni front, Nemci su 9. aprila zagospodarili Makedonijom; severozapadni front, severno od Save i Dunava, raspao se u vremenu od 6. do 10. aprila. Jugoslovenska vojska je jedino na albanskom frontu dočekala kapitulaciju na tuđoj teritoriji, ali i tu u neuspešnim nastojanjima da zauzme Skadar na Bojani. Italijanska vojska je nakon raspada severozapadnog fronta i zauzeća Zagreba krenula prema Karlovcu i dalmatinskoj obali. U noći između 10. i 11. aprila admiral Horti je proklamovao „svetu dužnost nacije“ da povrati delove „otete“ Mađarskoj 1918. Mađarski prelaz granice i zaposedanje jugoslovenskih krajeva (Bačke, Baranje, Međumurja i Prekomurja) od 11. do 16. aprila 1941. zasnivalo se takođe na tezi o uništenju jugoslovenske države. Ova teritorija od prvog dana nije tretirana kao okupirana već kao oslobođena. U mađarskom tumačenju, reč je bila jednostavno o povraćaju u predašnje stanje, to jest na 1918. godinu. Mađarska je ostvarivala „svetu nacionalnu obavezu“ povraćaja „svoje“ teritorije koja je, voljom versajskih pobednika, Trijanonskim ugovorom bila otrgnuta od Mađarske.

Bugarska je dozvolila nemačkim trupama da s njene teritorije napadnu Kraljevinu Jugoslaviju 6. aprila 1941. godine. S bugarske teritorije je napadnuta i Grčka koja se nalazila u ratu s Italijom. U velikim manifestacijama revizionističkog karaktera organizovanim u Sofiji 13. aprila 1941. manifestanti su izražavali oduševljenje zbog „oslobođenja Makedonije” i „zapadnih pokrajina”, zahvaljujući Nemačkoj i Italiji što su donele slobodu ovim „bugarskim” krajevima. Verbalnom notom Bugarska je 15. aprila 1941. prekinula diplomatske odnose sa Kraljevinom Jugoslavijom. Napadač je svesno zamenjivao uloge, predstavljajući Bugarsku kao žrtvu jugoslovenske agresije. Kraljevina je optužena da su snage Jugoslovenske vojske napale bugarske pogranične straže početkom aprila 1941, da je jugoslovenska avijacija bombardovala bugarske pogranične gradove (zanemarivala se činjenica da su napadane nemačke kolone u napadu na Jugoslaviju); isticalo se da je Poslanstvo održavalo veze s antidržavnim elementima koji su pripremali neredu i prevrat u Bugarskoj. Nemačko-bugarskim sporazumom bugarske trupe su 19/20. aprila 1941. okupirale deo jugoslovenske teritorije koji su prethodno osvojile „hrabre” nemačke trupe.

Od prvog dana rata Vrhovna komanda Jugoslovenske vojske nije kontrolisala situaciju. Dušan Simović je istupao u svojstvu zamenika vrhovnog komandanta, načelnika štaba Vrhovne komande i predsednika vlade. Direktive i zapovesti upućivane su jedinicama koje više nisu ni postojale. Tražena je odbrana linija koje su već bile probijene. U opštem slomu države i vojske nestvarno su izgledale i kombinacije da se neprijatelj zaustavi na vodenim i planinskim preprekama — Savi, Uni i Velebitu — a kasnije organizuje otpor na masivima Komova, Durmitora, Prenja i na rekama Bojani i Neretvi.

Vlada se povlačila prema Sarajevu, izgubljena u opštoj pometnji. Praktično od prvog dana rata ona se nalazila u paničnom bekstvu. U Sevojnu, kod Užica, proglasila je 7. aprila mobilno stanje, kada ta odluka više nije mogla imati efekta. Simović je 12. aprila dao izjavu da ima poverenja u moralnu snagu naroda i armije i da veruje u prijateljstvo SSSR-a, pomoć Velike Britanije i SAD. Vladin zaključak da se od ovih zemalja nabavi hrana bio je lišen osećaja za stvarnost. Na svojim usputnim sednicama vlada je odobrila novčana sredstva za političku propagandu u Albaniji, a 13. aprila odlučila da se objavi rat Bugarskoj i Mađarskoj.

Neki ministri — među kojima Slobodan Jovanović, Bogoljub Ilić, Marko Daković — optuživali su Hrvate za izdaju. Počele su svađe oko uzroka sloma, koje neće prestati za sve vreme emigracije. O raspadu u vrhu ubedljivo je govorilo to što su neki ministri napustili vladu.

Za novog načelnika štaba Vrhovne komande vlada je, na sednici od 13. aprila, odredila armijskog generala Danila Kalafatovića. Tom prilikom nije bilo reči o tome da vlada napusti zemlju, ali su kasnije, u emigraciji, otvorene rasprave da li je Simović dobio saglasnost za kapitulaciju. On je u to vreme uveravao vladu da namerava da organizuje odbranu u predelu Albanije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine. Krajnja tačka vladinog povlačenja bila je Nikšić, gde je i doneta odluka o evakuaciji građanskog vrha: kralja, dvora, vlade, generala, šefova stranaka — sve u svemu, oko 200 ljudi. Kralj Petar II je po savetu patrijarha Gavrila odleteo s nikšićkog aerodroma u Grčku, 14. aprila 1941. godine. Sutradan je za Grčku poletela i vlada s grupom političara, koristeći 10–12 preostalih aviona. Vlada se spustila na aerodrom Agrinion, a odatle nastavila za Atinu. Prilikom evakuacije nesrećnim slučajem je poginuo Marko Daković.

Moralna strana Hitlerovog poraza 27. marta ostala je urezana u svesti antifašističkih snaga u svetu, iako Britanci prevratom i aprilskim ratom nisu uspeali da postignu dalekosežnije ciljeve za koje su se zalagali, u smislu uvlačenja SSSR-a u rat na Balkanu, dužeg otpora Jugoslovenske vojske i zadržavanja mostobrana na jugu Evrope. Britanci su bili pristalice nastavljanja rata u „brdima“, gde ne mogu dopreti nemački tenkovi. Čerčil se 13. aprila izjasnio protiv izlaska kralja i vlade iz Jugoslavije, smatrajući da je korisnije da oni nastave otpor u zemlji.

Simović je za pregovore s Nemcima ovlastio generala Danila Kalafatovića zato što je smatrao da je sam, kao jedan od organizatora puča, nepogodna ličnost da ih vodi. Kalafatović, dotadašnji načelnik pozadine Vrhovne komande, postavljen je Simovićevom odlukom na mesto načelnika štaba, sa zadatkom — koji mu je dala vlada na sednici održanoj na Palama, uzimajući u obzir vojnu situaciju i stanje u Hrvatskoj i Dalmaciji — da odmah zatraži primirje, što je Simović obrazlagao potrebom da se jugoslovenska vojska oporavi, vojna situacija olakša, i dobije u vremenu. Pri tome je računao na

primirje slično onom zaključenom u Francuskoj, posle janskog poraza francuske armije, kada je zemlja podeljena na južnu i severnu. Poistovećujući jugoslovensku situaciju 1941. s francuskom 1940, Simović je još jednom ispoljio odsustvo trezvenosti. Na poslednjoj sednici vlade u Nikšiću, konstatovano je da ne kapitulira Kraljevina Jugoslavija kao država, već njena vojska, dok kralj i vlada odlaze u Grčku radi nastavljanja otpora! Kraljevim ukazom donetim u Atini 17. aprila 1941, stavljeni su na raspolaganje, pored Mačeka i Kulenovića, ministri Bariša Smoljan i Josip Torbar, koji su takođe bili napustili vladu.

Sporazum (odredbe) o primirju, koji je u suštini predstavljao akt o bezuslovnoj kapitulaciji, potpisali su 17. aprila u Beogradu, u zgradi Čehoslovačkog poslanstva, general-pukovnik Maksimilijan fon Vajks s nemačke strane, a s jugoslovenske Aleksandar Cincar-Marković i general Radivoje Janković. „Odredbama o primirju" predviđalo se odvođenje Jugoslovenske vojske u zarobljeništvo (u suštini Srba, Crnogoraca i Slovenaca); propisivala se predaja oružja i celokupnog ratnog materijala, kao i primena smrtna kazna za vojnike koji bi se, posle zaključenog ugovora udaljili iz sastava jedinica prikupljenih na zatečenim mestima. Pod tač. 14. Odredaba govorilo se o „odmetništvu", odnosno zabrani da vojna lica napuštaju Jugoslaviju i učestvuju u borbi protiv sila osovine, podvođenjem mogućnih vinovnika pod pojam „slobodnog strelca". Vrhovna komanda Kraljevine Jugoslavije prestala je s radom na izvršavanju kapitulacionog akta (sabiranje ljudstva i ratnog materijala) 25. aprila 1941. Iz činjenice vojnog poraza izvodilo se shvatanje o raspadu jugoslovenske države, a sledstveno tome podrazumevalo se i obnavljanje istorijskih granica i ostvarivanje starih, „opravdanih" zahteva na osnovu „prirodne činjenice".

U kratkotrajnom ratu palo je u zarobljeništvo oko 375.000 jugoslovenskih oficira i vojnika.

Sednica Politbiroa CK KPJ održana je 10. aprila 1941. u Zagrebu, na dan proglašenja NDH. KPJ je potvrdila da se nastavlja otpor. No ukoliko država bude vojno poražena, komunisti su morali da preuzmu na sebe pripreme za nastavljajne borbe protiv okupatora. Činjenice opovrgavaju teze u zapadnoj i emigrantskoj literaturi da su komunisti kao „anacionalna snaga" delovali prevratnički i defetistički u danima aprilskog rata. Članovi KPJ i SKOJ-a tražili su od komandi

oružje, ali ga nisu dobili. Partijsko rukovodstvo je zahtevalo od svojih mobilisanih članova da se suprotstavljaju delovanju pete kolone; mnogobrojni su primeri gde su komunisti samoinicijativno pružali izolovani otpor Nemcima (u Jagodini, Užicu i drugim mestima). U Zagrebu je 10. aprila 1941. formiran Vojni komitet, na čelu s generalnim sekretarom KPJ, tako da je i ova odluka označavala da se dalja delatnost partije nerazdvojno povezuje s vojnom akcijom. Zbog ustaškog terora zaključeno je da se sedište CK KPJ (u stvari Politbiroa) prenosi iz Zagreba u Beograd. Generalni sekretar KPJ je bio zaprepašćen svečanim dočekom nemačke vojske u Zagrebu, kao i načinom na koji je prihvaćeno proglašenje NDH. Od kadrova KPJ je traženo da očuvaju organizaciono jedinstvo, da se čuvaju od hapšenja i da prikupljaju oružje zaostalo posle sloma Jugoslovenske vojske. Politbüro CK KPJ je objavio 15. aprila 1941. proglas narodima Jugoslavije, koji predstavlja prvi ratni proglas jugoslovenskih komunista. KPJ je podržavala otpor Jugoslovenske vojske napadaču, osuđivala izdaju, raspirivanje bratoubilačkog rata i ludilo šovinizma. Na stvaranje NDH gledalo se kao na ljagu i sramotu, a na Hrvatsku kao okupiranu zemlju. Sa nastavljanjem borbe KPJ je istovremeno davala revolucionarnu perspektivu narodima Jugoslavije. Ovo poznato mesto iz proglasa, koje govori o dualizmu tonova, nacionalno-oslobodilačkih i revolucionarnih, pokazuje da se na situaciju gledalo kao na istorijsku šansu i revolucionarnu situaciju. KPJ je bila spremna za svaku mogućnost koja je mogla proizići iz događaja.

Aprilski poraz je bio vojni poraz, ali se po međunarodnom pravu nije mogao kvalifikovati kao slom države. Bez obzira na brz poraz njene vojske, rat nije bio završen. Otvaranjem jugoslovenske kampanje napadom na Grčku i desantom na Krit Hitler je za pet dragocenih nedelja morao da odloži početak operacije „Barbarosa”. Napad Nemačke i Italije na Jugoslaviju obelodanio je iracionalnost njene politike neutralnosti uoči drugog svetskog rata, politike koja nije počivaja na široj međunarodnoj orijentaciji, realnom savezništvu i unutrašnjoj čvrstini. Milan Stojadinović je sažeo politiku neutralnosti u formulu „Ni rat ni pakt”, koja nije mogla da sakrije njene protivurečnosti: ukoliko bi se odbacio nametnuti pakt, zauzvrat se dobijao rat, dok je prihvatanje tog pakta značilo, opet,

uvodenje Jugoslavije u tabor fašističkih sila, uz pristajanje na sve posledice njihovog poraza.

Nemci su posle aprilskog rata postali gospodari zaleđa Mediterana, osvojili eksploatacioni prostor bogat sirovinama, hranom i drvetom, ovladali celim tokom Dunava, i tako, s vojne tačke gledišta, zaštitili pozadinu kasnijih velikih frontova na istoku. Pod njihovom vlašću zapadno od SSSR-a nalazila se cela Evropa sem Engleske, neutralne Švajcarske i Švedske koja je Nemačku snabdevala gvoždem i drugim sirovinama, evropskog dela Turske i država Iberijskog poluostrva čiji su diktatori — Franko i Salazar — bili na strani osovine, kao vođe tzv. zemalja mediteranskog fašizma.